

Lukács, a keresztény királyság pillére

TÖRÖK JÓZSEF

Székesfehérvári egyházmegyei pap, egyháztörténész, a PPK Hittudományi Karának tanszékvezetője. Legutóbbi írását 2002. 5. számunkban közzöltük.

Lukács tanulmányai és európai kapcsolatai

Hűség a törvényes pápa iránt

A magyar király, II. Géza (1141–1162), amikor Barbarossa Frigyes német-római császár (1152–1190) a törvényesen megválasztott III. Sándor pápával (1159–1181) szemben IV. Viktor személyében (1159–1164) ellenpápát állított, némi tájékozódás után a törvényes pápa mellett nyíltan kiállt, noha a német befolyási övezetbe való közelség ennek ellenkezőjét javasolta. Jóllehet az ellenpápa Dániel prágai püspököt elküldte Géza udvarába, hogy rávegye a magyar uralkodót az átpártolásra, diplomatikus, semmitmondó válasszal kellett távoznia. Ekkorra már az egri püspöki székből Lukács az esztergomi érseki székbe került, s éberrel vigyázta a törvényes pápa és az egyház érdekeit.

Lukács 1156-ban egri püspök, 1158-tól 1181-ig pedig esztergomi érsek volt. A negyedik százados főpapi munkássága alatt őt Árpád-házi királlyal állt kapcsolatban, és foglalt állást mellettük vagy ellenük. S tehette ezt azért, mert Európa-méreteken gondolkodott, a magyar egyház és az egyetemes egyház érdekeit nem a napi politika kufárkodásainak árfolyamával, hanem az igazság mércéjével mérte. Erre alaposan fölkeszült, mert iskoláját a középkori Európa szívében, Párizsban végezte. Angol iskola-társa, Gualterius Mapes (Walter Map) ezt jegyezte fel róla: „Tiszteletes és nagyon képzett férfiú volt, akinek asztala annyira közös volt a szegényekkel, hogy úgy tűnt: azok nem alamizsnakéregetők, hanem lakomára meghívott vendégek.” A kánonjogász Gerardus Puella növendéke volt az 1156 előtti években, s itt a róla beszámoló Walter Map mellett több angol ismeretségére szert tehetett, kiváltképp Johannes Salesbury — 1162-től Becket Szent Tamás titkára —, és maga Becket Tamás jön számításba, aki ugyancsak ekkortájt volt Párizsban. Becket Szent Tamás korai hazai kultusza egyébként erre vall.

Azt a tényt, hogy II. Géza VII. Lajos francia királlyal fölvette a kapcsolatot, és vele együtt III. Sándor törvényes pápa mellett állt ki — amint ezt a francia királyhoz intézett levele igazolja: „Én pedig Istent és nem embereket félvén, mint a katolikus hitvallója, Sándort erősítettem meg és fogadtam el, akit az egyetemes egyház meg a ti királyi méltóságok tekintélye erősített meg, és megerősítve elfogadott, miként azt követeid által megüzentet; és ettől nem is vagyok hajlandó eltérni” —, nemcsak VII. Lajos 1147. évi, hazánkat átszelő, királybarátságot gyümölcöző, egyébként a Szentföldre tartó útja eredményezte, hanem a

A Szentszék és a Magyar Királyság kapcsolatának rendezése

jogászai képzettségű esztergomi érsek, Lukács is, aki eligazodván a pápaválasztás jogi bonyodalmaiban, az egykori angol és francia tanuló társaival azonos álláspontra helyezkedett. A törvényes pápa mellett állt ki Anglia, Franciaország és Magyarország. Salzburg érseke, Eberhard, Lukácsban komoly szövetségesre talált, s ez Barbarossa Frigyes egyházpolitikáját jelentősen gyöngítette. II. Géza állásfoglalása nem csupán egyházjogi szempontból volt helyes, politikai síkon is erősítette a királyságot.

Ugyanis lehetővé vált a Szentszék és az ország kapcsolatának rendezése, amire 1161 nyarán került sor. A király lemondott arról, hogy a püspököket önkényesen letegye vagy áthelyezze. A worms-i konkordátum (1122. szeptember 23.) ugyanis megtalálta azt a megközelítést, ami az investitúra-harcnak véget vetett, de úgy, hogy abban a VII. Gergely által újrafogalmazott és az egyházban folyamatosan meglévő eszme diadalmaskodott. A püspök feladatait illetően különbséget tettek. Mint felelős lelkipásztor, hatalmát ehhez a püspökké szenteléséből meríti; mint az uralkodó alattvalója, a tőle kapott hűbértartok jövedelmével megkapta a szükséges anyagi eszközt az egyház és a haza szolgálatához. Míg a lelki hatalmat a pásztorbot és a gyűrű jelképezte, addig a világot a jogar, illetve a hűbértartok átadása. Az 1161-ben kötött megállapodásban viszont a király is újabb jogokhoz jutott. A magyar egyházi személyek a király tudta és jóváhagyása nélkül nem fellebbezhettek a pápához; pápai legátusok érkezéséhez királyi beleegyezés szükséges, és az érseki pallium is a királyon keresztül érkezett.

III. Sándor, hogy Lukácsot még jobban, szinte fizikailag kapcsolja Péter székéhez, 1161 júliusában érseki palliumot küldött neki.

Ez a királyság és egyház között kimunkált összhang II. Géza 1162. május 31-én bekövetkezett halálával hirtelen megszakadt. Fiatalon, alig 32 évesen halt meg a király.

Trónutódlási küzdelmek

Lukács érsek igazi munkássága ekkor kezdődött, ami eddig történt, csak előkészítette arra, hogy az ország tartóoszlopa legyen, az utódlásban a szeniorátusi elvvel szemben a primogenitúra elvének támogatásával. A 15–16 éves elsőszülött fiút, Istvánt Lukács érsek királlyá koronázta nem sokkal II. Géza halála után, bár Géza öccsei, az idősebb László és a fiatalabb, de becsületes István, akik a bizánci udvarban éltek, Mánuel császár támogatásával és biztatására megpróbálták a szeniorátusi elvet érvényesíteni, vagyis azt, hogy az elhunyt uralkodót a család legidősebb férfi tagja kövesse. Mánuel katonai pártfogását először a fiatalabb István élvezte, de mert ez sikertelenséghez vezetett, az idősebb Lászlót küldte, akit a magyar urak többsége a Bizánccal kerülendő háború érdekében el is fogadott. Csak éppen az nem, akinek joga lett volna a koronázás, Lukács, az esztergomi érsek. Mánuel politikai törekvései mellett ott van az a

Lukács megtagadja a bizánci hűbéres uralkodók megkoronázását

tény, hogy Bizáncban a trónutódlás soha nem volt megnyugtató módon rendezve, törvényekkel szabályozva. Bizánc egyik fő gyöngesége ebben rejlett.

II. László hirtelen meghalt és a magyarok a Lukács által megkoronázott, csupán 6 hétig uralkodó III. István helyett elfogadták az előzőleg elutasított Istvánt, Géza öccsét. Lukács ekkor, 1163 januárjában sem volt hajlandó a koronázásra. Miért? A bizánci befolyástól való félelmében? Azzal a ténnyel, hogy a magyar királyságot a törvényes pápa, III. Sándor oldalára állította, Barbarossa Frigyessel szembekerült. Az lenne a logikus lépés, ha keleten keresne szövetségest nyugattal szemben. A koronázás kétszer történt megtagadásával azt bizonyítaná, hogy Kelet, illetve Bizánc esküdt ellensége? Elégséges az a magyarázat, hogy hazánkat Lukács érsek és a köréje tömörült főpapok, főurak a görög skizmától féltették? Egyáltalán, Lukács fejében megfordulhatott az a gondolat, hogy a magyar egyház bő másfél évszázados latin múlttal szakítva göröggé válhatna? Rítusváltás, egyházfegyelem-változtatás, mindezt parancsszóra meg lehet tenni? S a kortársak mennyiben tartották skizmának a görög szakadást? Mert a politikai helyzet éppen ezekben az években hozta létre a pápák és a bizánci császárok bizonyos fokú közeledését. Lukács nem tudott volna arról, hogy ez a közeledés már IV. Hadrián alatt megkezdődött és Barbarossa Frigyes világhuralmi terveinek nyilvánvalóvá válásával III. Sándor és Mánuel akaratlanul is egy táborba kerültek? A 12. század első felében a nyugati és a keleti egyházak között létező teológiai véleménykülönbségek felszámolására több kísérlet történt, mert az 1054. évi szakadás csak legfelső szinten történt. Havelburgi Anselm első követsége (1136) után optimista légkör uralkodott, úgy vélték, egy zsinat helyreállíthatja az egységet. Bár III. Sándor pápa az itthon történeknél, az 1162. és 1163. évi koronázás megtagadásánál később küldött két bíboros követet Bizáncba (1167); de a légkör az egyetemes egyházban és annak központjában éppen III. Sándor idején, aki mellé nagyrészt Lukács érsek érdeméből felsorakozott a magyar királyság, nem volt Kelet-ellenes, Bizánc-ellenes. Hazai hozzáállás: 1155 körül a püspökök nem támogatták a Bizánc elleni hadjárat tervét. Lukács 1156-tól volt egri püspök.

III. István trónutódlásának támogatása

Amikor Lukács II. Lászlóval és IV. Istvánnal szemben úgy fogalmazta meg véleményét, hogy „a jog, a szokás és a törvény ellenére ki akarják túrni örökségéből az ártatlan” ifjú uralkodót, ebben nem szabad érzelmős gyámkodást látni csupán, egy ország örökségénél sokkal többről van szó. A primogenitúra elve a királyság megalapításánál azonnal megjelent. Az a tény, hogy II. Géza elsőszülött fiának az István nevet adta, már utal az utód egyértelmű kijelölésére. Lukács ismerhette a 997-ben történeteket, de azt is, mi lett az ország sorsa Szent Imrének 1031-ben bekövetkezett halála miatt 1038 után. Maga II. Géza tizenegy évesen

lett az ország uralkodója és tizenhat évesen, 1146 szeptemberében Belus bán segítségével a hadsereg élén küzdött Jasomirgott Henrik osztrák órgróf seregei ellen, mégpedig diadalmasan. Tizenhat évvel később, II. Géza halálakor a helyzet kedvezőbb volt; az örökös István tizenöt éves, tehát hadvezetésre, uralkodásra majdnem érett fiatalember. A magyar társadalom nagy részének támogatását maga mögött tudhatta, s ez bizonyosodott be egy évvel később Székesfehérvár közelében, amikor csatában a Bizáncból támogatott nagybátyját, IV. Istvánt megverte. Majd Lukács érsek tanácsára szabadon bocsátotta azzal a feltétellel, hogy többet ne jöjjön vissza viszályt, pártoskodást kelteni.

A primogenitúra-elv előnyben részesítése

Lukács érsek — már szó esett róla — Párizsban tanult, híres kánonjogásznál. De a tanulmányai mellett történelmi tapasztalatra is szert tehetett, mert tanúja volt a Capeting-dinasztia uralkodásának. És a béke, a virágzás nem csekély mértékben a Capetingek által követett primogenitúra-elv következetes alkalmazásának tulajdonítható. 987, azaz Capet Hugó uralomra jutása óta a 12. század derekán a 6. uralkodónál tartanak. Hazánkban, ha Péter 2. trónra kerültét is beszámítjuk, ekkorra több mint kétszeresénél, a 14. uralkodónál tartottak. Érthető, ha Lukács a királyság stabilitását és ezen keresztül az ország virágzását a primogenitúra intézményének támogatásával is szolgáltni akarta; és ez nem pusztán egyéni megfontolásokon, hanem objektív történelmi ismereteken nyugodott.

Ezért nem hatódott meg, amikor a kalocsai érsek által 1162 júliusában megkoronázott II. László ugyanezen év karácsonyán kiengedte a börtönből, ahová azért került, mert az országot interdiktum alá helyezte és a királyt kiközösítette — a hívek közösségéből, de nem az Egyházból. Ez a drámai eset egyúttal világot vet arra, Lukács érsek miként vélekedett a királyságról, mint a szolgálat intézményéről.

Bebörtönöztetése

Az események drámai fordulata a koronázás után kezdődött, amikor II. László karddal fenyegetve akarta kényszeríteni Lukács érseket az egyházi tilalom visszavonására, majd amikor ez nem sikerült, börtönbe vettette. III. Sándor pápa közbenjárására, karácsony napján szabadon engedte. Az érsek, mint a királyi család papja a kápolnába sietett, ahol az ünnepi misét celebrálták. Ő az oltárhoz lépett, ledobatta a terítőt és a díszeket, és a megdöbbszent király előtt így imádkozott: „Uram Jézus, ki ma születél, fordítsd meg e király szívét, ha még méltónak tartod arra, hogy meglátogasd! Ha pedig nem, verd meg negyven nap alatt erős karoddal, amely a Pharaót lesújtá, hadd érezze, ki ellen vétkezett!” — Különös imádság, különös átok. A megtérés vagy kárhozat-büntetés kettőssége mellett, azt hiszem, a fáraó említése igen fontos, mert tágabb összefüggéseket enged felfedezni, segít megérteni a korabeli keresztény király-eszmét.

**A korabeli keresztény
király-eszme**

Az általa támogatott III. Sándor pápa Barbarossa Friggyessel kapcsolatban ezt írta: „A császár, vagyis inkább tyrannus, úgy mint Nabukodonozor, bálványt állított (ti. IV. Viktor ellenpápát) és követelte, hogy e gyalázatos, hamis istenséget imádják.” Ami Lukácsnál a fáraó, az Sándornál Nabukodonozor, vagyis a tyrannus. Márpedig a keresztény király nem lehet tyrannus! A koronázás során a királyt a püspök krizmával fölkeni, s a király az egyház embere lesz, a keresztségen túlmenően, szorosabb kapcsolatba kerül vele. Ez a fölszentelés köti spirituális síkon a királyságához, országához úgy, amint a püspököt az egyházhoz, éspedig egy konkrét részegyházhoz. A 12. század elején Chartes-i Szent Ivo kidolgozta a király elkötelezettségét: Isten ellenségei ellen küzdeni, irgalmasságot gyakorolni és a békét fenntartani — három ígéret, melyeket a kard, a korona és a gyűrű átadása szimbolizál. Ez a királyi ígéret egyszerre hoz magával lelki és konkrét felelősséget, kötelességet, így válik az uralkodás *ministeriummá*, és erre az egyháznak kell felügyelnie.

Lukács érsek 1162 karácsonyán tett prófétai jóslata — noha ő maga azonnal visszakerült a börtönbe — hamar beteljesedett. II. László 1163. január 14-én meghalt.

II. László halála után néhány nappal öccse, IV. István került a trónra. Lukács őt sem volt hajlandó megkoronázni. A szertartást ezúttal is a bács-kalocsai érsek végezte. Lukács ismét exkommunikációhoz folyamodott. S tudjuk, fél év se kellett, hogy István távozzék. Igaz, próbálkozott a visszatéréssel, de 1165. április 11-én Zimony várában megmérgezték. A törvényes király, III. István éppúgy megmérgetett Lukács által, mint az ellenkirályok. Amikor a király egyházi javakat sajátított ki, valószínűleg a Bizánc-ellenes hadi célokra, akkor Lukács vele szemben is határozottan föllépett. Lukács inkább saját lelkiismeretére hallgatott, és nem a pápa parancsára, amikor András győri püspök felszentelését megtagadta. Később András kalocsai érsek lett, és a szembenállás fokozódott. III. István fiatalon, huszonöt évesen halt meg 1172. március 4-én. Lukács temette Esztergomban, az a Lukács, aki a magyar királyi trón legbiztosabb támasza volt egy feltétellel: a király Isten akaratának aláveti magát.

Irodalom:

Catalogus fontium historiae Hungariae. (Ed.: Albinus Franciscus Gombos.) Budapest, 1937, II. 1095.; *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* (S. a. r.: Makkai László és Mezey László.) Budapest, 1960, 102.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt.* Budapest, 1899, I. 297.; Udvardy József: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526).* Köln, 1991, 61–65.